

Ամահան Թոթովեց

Երկու գերեզման

Ա

Մենք ունեինք մի հեռավոր ազգական, որին Ավետիս Ամուճա էինք կանչում: Ո՛չ միայն մենք, այլև ամբողջ քաղաքը նրան Ավետիս Ամուճա էր կանչում, մինչև անգամ թուրքերը:

Թե ի՞նչ ազգական էր նա, ես մինչև հիմա Էլ չգիտեմ:

Ավետիս Ամուճան և Գուվար Քորոն քառասուն տարուց ավել էր, ինչ ամուսնացած էին: Նրանք ո՛չ իրար էին տեսել նախապես, ո՛չ Էլ իրար հավանել, այլ ծնողներն էին հավանել և պսակել, ինչպես սովորություն էր հի՞ն, անհետացա՞ծ երկրում:

Ամուսնությունից հետո միայն մի երկու տարի նրանք ապրել էին իրար հետ առանց վեճի և կովի, մնացյալ տարիների ամեն մի օրը գոյություն էր ունեցել մի փոքրիկ, շա՞տ փոքրիկ առիթ, որ վիճեին նրանք և վեճը փոխվեր կովի:

Աղջի՝, չըլելիք, հավերը կինե մտան օդան, գոռում էր Ավետիս Ամուճան և դուրս չէր քշում հավերը, կանչում էր կնոջը, որ նա՛ քշի:

Մեյ մը քը՛շ ըսես, կերթան, ա՛յ մարդ, բարկանում էր Գուվար Քորոն և՝

Քը՛շ, քը՛շ, քշա՛, քշա՛...

Ավետիս Ամուճան հակածառում էր.

Ես հավ քշող չի՞մ:

Հավ քշող շես՝ ի՞նչ ես:

Էրիկ մարդ իմ, գլխուս վրա ֆես կա, ազդարարում էր Ավետիս Ամուճան:

Սկզբները Գուվար Քորոն սրանով վերջացնում էր վեճը:

Բայց կամաց-կամաց եկավ այն եզրակացության, որ գլխի վրա ֆես ունեցողն էլ կարող էր և պարտական էր հավեր

քշել: Եվ երբ Ավետիս Ամուճան կարգադրում էր նրան հավերը քշել, Գուվար Քորոն պատասխանում էր.

Դո՞ւն քշե, բերանդ չի ծոի:

Աղջի՛,— զոռում էր Ավետիս Ամուճան սպառնագին:

Շատ մի՛ վովոա:

Աղջի՛,— զոռում էր ավելի բարձր ու կոպիտ:

Մի՛ պոռա, փնթի՛:

Աղջի՛,— քեզի կըսիմ:

Ուրիշի՛ն ըսե:

Եվ գիշերը, անկողին մտնելիս, նրանց շնչերն իրար չեին խառնվում, իրարից խոռված՝ մեջք-մեջքի էին պառկում:

Առավոտյան, առանց իրար հետ խոսք փոխանակելու, Ավետիս Ամուճան շուկա էր զնում, բաց անում իր թիթեղագործի խանութը և աշխատում մինչև երեկո, առանց կեսօրին տուն գալու՝ ճաշելու համար:

Գուվար Քորոն մի քանի անգամ ճաշը տաքացնում էր, թե իիմա ուր է, ուր չէ՝ կզա զխտվելու, բայց, ի վերջո, համոզվելով, որ հերսը դեռ չի իշել, ճաշը դնում էր

պահարանը և գնում հարևանութու մոտ գանգատելու.

Ավետիս Ամուճան (Գուվարն էլ նրան Ամուճա էր կանչում) շոջուխի պես քեն ըրավ ու օրիարսակին ճաշի շեկավ:

Բոլոր Էրիկ մարդիկն ըլ Էղան են, անկած մի կախեր, մինչև իրիկունը քիթը գետինը կքսվի, կուգա, խրատում էր հարևանութին:

Գանգատվելուց հետո՝ Գուվար Քորոյի սիրտը հանգստանում էր, վերադառնում էր տուն և սկսում եռանդուն տնային աշխատանքը:

Տունը բաղկացած էր գետնի հավասար և հողե հատակով երկու սենյակից, երկու սենյակի երկարությամբ մի հաշտով, ծայրում՝ մի օջախ, որտեղ Գուվար Քորոն կերակուր էր եփում, իսկ տան ետևի կողմը կար մի փոքրիկ տարածություն, տան տարածության շափ, որտեղ բարձրանում էին երկու թթենի: Այդ թթենիների ստվերների տակ կշկչում էին մի քանի հավ և մեծ բոցազոյն մի աքլոր՝ կարմիր կատարով, խոպոտ

ձայնով, որի կանչած ժամանակ Գուվար Քորոն միշտ ասում էր.

Քա՛, հիմա կոկվըները վար կուգան:

Գուվար Քորոն միայն մի կիրք ուներ. դա տան մաքրությունն էր: Գրեթե երկու օրը մի անգամ սենյակների և հաշտի հողե հատակները սպիտակ կավ էր քսում, բոլոր կլայված ամաններն ամեն օր սրբում, փայլեցնում էր, առաստաղի և պատերի փոշիներն առնում, լուսամուտների փեղկերն օճառով լվանում, օճառով լվանում էր մինչև անգամ դրսի դրան շեմքը և դրան առաջը նստելու համար դրված քարը: Ամեն րոպե շոյում, շփում էր տան առարկաները: Խորովածի շիշերը ոչ միայն խորոված եփելուց հետո էր մոխրով մաքրում և փայլեցնում, այլև ամեն օր: Նրանց տունը մտնողն անկողիններից, պատերից, հատակից, ամաններից և յուրաքանչյուր առարկայից ստանում էր գերազանց մաքրության հաճույքը: Ավետիս Ամուճան այս բոլորին արժեք չէր ընծայում: Երբ ուրիշները նրան դիտել էին տալիս, թե՝ կնիկդ տուն մը կպահե, որ կծծդա, նա պատասխանում էր.

— Ճելքեք դե՛, կնի՛կ է:

Եվ պատահում էր, որ կեսօրին, ճաշի չգալով հանդերձ, Ավետիս Ամուծան զալիս էր տուն կարմիր մենդիլին մեջ մի քան փաթաթած, որը լուս հանձնում էր Գուվար Քորոյին: Այդ բերածք անպայման Գուվար Քորոյի շատ սիրած մի քանը կլիներ: Վերցնելով թաշկինակը Ավետիս Ամուծայի ձեռքից, Գուվար Քորոն մոռանում էր ամեն քան, կոանում էր, կոշիկները հանում և տանը խոհկը տալիս, որ հազնի: Խոհկը հին մի կոշիկ էր, կարկատաններով ծանրացած, բայց լայնացած էր և հեշտությամբ ոտք մտնում էր և ելնում:

Երբ Գուվար Քորոն պազում էր, որ կոշիկները հանի, Ավետիս Ամուծայի երիկմարդությունն իր խորագույն գոհացումն էր գտնում և հանգստացած, հոգով խաղաղ, ժպիտով և քաղցրությամբ, ակնարկելով թաշկինակով բերածք, ասում էր.

Քըզի համար բերեր իմ:

Գուվար Քորոն ընկնում էր խելահեղ երանության մեջ, կանգնում էր դիմացը և քացականչում.

Անուշի՛կ խուշիկս...

«Անուշիկ խուշիկս» անվանում էր մի մարդու, որ մինչև ականջները հասնող բեղեր ուներ, չեշոտ, սև և տափակ մի քիթ, ներքսի շրթունքը հաստ և մեջտեղից ճաքած, ցցված այտոսկրներ, թթի տերևի չափ մեծ ականջներ՝ ծածկված խիտ մազերով, որը սափրիչը խուզում էր գլխի հետ միասին:

Բայց այս սիրալիրությունը երկար չէր տևում, Ավետիս Ամուծան ամուսնու դերը հասկանում էր այն, որ ամեն բոլոր պետք է կշտամբեր կնոջը:

Առտրվան ճնճղուկները չեն թողուր քնանամ:

Ես ի՞նչ էնիմ:

Ի՞նչ տ'ենես, կնիկ ես, զնա՛, փախցո՛ր:

Ամա՞ն, բան, զործ չունիմ դե՛ ճնճղով տի փախցնի՞մ:

Սկսար պոշդ խաղցնել, հա՛ ...

Նորեն չեյնեիդ տվիր, փնքի՛:

Մի վովոա, պոշդ կկըրիմ:

Չե՞ս ամշնար, ամեն իրիկուն բայրախ կբանաս:

Պատահում էր՝ Ավետիս Ամուճան այնքան զայրանար, որ անկողին չգնար և սենյակի մի անկյունը երկարեր ու քներ առանց վրան ծածկելու, բայց Գուվար Քորոն վերցնում էր վերմակը և ծածկում նրան, որ չմրսի:

Սատանան կ'ըսե՛ մի՛ ծածկեր, հա՛, մրթմրթում էր Գուվար Քորոն և ծածկում:

Կեսզիշերին, երբ Ավետիս Ամուճան զարթնում էր և տեսնում կնոջ հոգատարությունը՝ հակառակ իր վիրավորական և անտեղի խոսքերին, զղում էր իր ասածների համար, խղճահարվում, վեր էր կենում, շորերը հանում և գնում մտնում Գուվար Քորոյի ծոցը, փաթաթվում նրան և ասում.

Արունը ջուր չի դառնար:

Մեջքս աղեկ զոցե՛:

Արթո՞ւն ես:

Աս խոսքերեղ ետքը քո՞ւն կմտնա աչքերս:

Մսեցա, զիտե՞ս,— խոսքը փոխում էր Ավետիս Ամուճան:

Այս անգամ Գուվար Քորոն էլ փաթաթվում էր նրան, և ամեն ինչ հարթված էր համարվում:

Ավետիս Ամուճայի պահանջն այն էր, որ երբ իր կնոջը մի բան ասի՛ կինը պատասխան չտա: Պատահում էր, որ Գուվար Քորոն պատասխան չէր տալիս,

Ավետիս Ամուճան այլևս չէր շարունակում, և ոչ մի վեճ էլ չէր պատահում:

Ավետիս Ամուճան միշտ ասում էր.

Աղջի՛ ես որ բան մի կ'ըսիմ, շուղաք մի՛ տուր, չե՛ս սատկիր:

Քա՛, ինչո՞ւ:

Կնի՛կ ես, վերջացնում էր Ավետիս Ամուճան:

Եվ Գուվար Քորոն ողբում էր.

Կատվի ձագ ըլլեի՛, կնիկ չըլլեի՛:

Երբեմն նա ուրիշ մարդկանց էր օրինակ քերում:

Տե՛ս, ասում էր, Ազնավոր Էֆենդի՛ն տես, են ըլ էրիկ մարդ է, էդակե՞ս կենե:

Են ի՞նչ էրիկմարդ է որ..., հեզնում էր Ավետիս Ամուճան:

Գուվար Քորոն չէր կարողանում հասկանալ, թե ո՞րն էր իր ամուսնու էրիկմարդությունը: Ազնավոր Էֆենդին հարուստ էր, քաղաքի ամենազեղեցիկ մարդկանցից էր, հրաշալի ձի նստել գիտեր, մինչդեռ Ավետիս Ամուճան կառը չէր նստում, թե՛ յա՛ որ ձիանը առնեն փախսի՞ն, Ազնավոր Էֆենդին հին տունը չհավանեց, նորը կառուցել տվեց, կնոջ և աղջիկներին մուշտակների մեջ էր պահում, ամեն ամառ զյուղ էր ուղարկում նրանց՝ հանգստանալու: Ինչո՞ւ Ավետիս Ամուճան էրիկմարդ էր, ու Ազնավոր Էֆենդին՝ ոչ:

Եվ Գուվար Քորոն պահանջում էր, որ բացատրի:

Իշտե էդ մեկը դուն չես հասկնար:

Ինչո՞ւ չեմ հասկնար, շատ աղեկ ըլ կհասկնամ:

Դե որ կհասկնաս, ինչո՞ւ կհարցնես:

Ես կուզիմ, որ դո՛ւն ըսես:

Կնիկությունդ սկսա՞ր նորեն:

Քա՛, խե՛նք ես, եզրակացնում էր Գուվար Քորոն:

Մեկ-մեկ պատահում էր կոհվ չեր լինում: Երկուսն էլ զարմանում էին:

Քա՛, ասօր կոհվ չեղավ, մա՛րդ, ասում էր Գուվար Քորոն:

Հա՛, չեղավ, ինտո՞ր եղավ, որ չեղավ:

Կերևի քի՛ սատանան ծուռ չեր նստեր:

Ա՛յս, եղ սատանան իշտե դու՛ն ես:

Ես չի՛մ:

Դո՛ւն ես:

Սկսվում էր կոհվը:

Եթե պատահեր, որ կոհվ չլիներ, այդ գիշերը նրանք պառկում էին շնչներն իրար խառնելով:

Երբ այսպես շունչ-շնչի պառկում էին, Գուվար Քորոն երանությամբ, ուրախության արցունքներով ասում էր.

Ա՛յ մարդ, ի՞նչ կ'ըլլի, որ ամեն օր ըլ էսպես ըլլի:

Հա՛, աղեկ կ'ըլլի:

Ե, որ աղեկ կ'ըլլի ինչո՞ւ կ'էնես:

Ե՞ս կ'էնեմ, թե դուն կ'էնես:

Գուվար Քորոն, տեսնելով նորից վեճ պիտի սկսվի, լոռում էր, որպեսզի չպղտորվի պահը: Ավետիս Ամուճան շատ զոհ էր մնում, երբ կինը չէր պատասխանում, այն ժամանակ գրկում էր նրան, բեղերը քսում կնոշ երեսին և ասում.

Հոգի՞ն սիրիս:

Տարիներ անցկացան, բայց նրանց շորս ոտք շդարձավ վեց:

Գուվար Քորոն մնաց անպտուղ:

Ե՛հ, Էղ կողմեն ըլ քան մը չես, մի օր ասաց Ավետիս Ամուճան իր կնոջը, այս անգամ ոչ թե արհամարհական կամ կշտամբանքի շեշտով, այլ խորը թախիծով և ապաշավով:

Իսկ Գուվար Քորոն պատասխանեց.

Ի՞նչ էնիմ, կյոյա էրիկմարդ ես, իշտե էրիկմարդու բոյդ տեսանք:

Կարծես մեկն ապտակեց Ավետիս Ամուճային, կարծես մի հսկա ձեռք բարձրացրեց նրան և խփեց գետնին:

Ծանր էին Գուվար Քորոյի խոսքերը:

Ամբողջ մի շաբաթ ո՛չ մի վեճ չեղավ նրանց միջև, Ավետիս Ամուճան խոսում էր ցածր և քաղցրագին, գիշերները չէր քնում, ծխում էր անընդհատ, ախուվախ էր քաշում:

Գուվար Քորոյի խոսքերը խորապես վիրավորել էին Ավետիս Ամուճային:

Մա՛րդ, ի՞նչ կմտմտաս, մի օր ասաց Գուվար Քորոն, մեյ մը դուն քեզ հեքիսին ցուցուր:

Ավետիս Ամուճան չպատասխանեց, բայց մյուս օրը դիմեց:

Բժիշկը երկար քննություն կատարեց և, ի վերջո, ասաց.

Բան մը չունիս, մեյ մը կնի՛կդ քեր տեսնամ:

Կնիկս ի՞նչ պիտի տեսնաս, շանը՛մ:

Կերևա կնիկեղ է:

— Ճա՞՛, հա՞՛:

Այդպես կերևա կոր:

Փե՛ք աղեկ, քերիմ:

Ավետիս Ամուճան դուրս եկավ քժշկի մոտից և փողոցում կանգնած շշնչաց ինքնիրեն.

Կնիկդ քեր՝ տեսնա՞մ... մենք քեզպեսները շատ տեսեր ենք, հեքի՛մ էֆենդի, քու միտքդ հասկցանք, դուն իմ կնկան վարտիկին ծարն ըլ չես տեսնար, հայդե՛...

Երբ Գուվար Քորոյին խրատեցին, թե երեխա ունենալու համար հարկավոր է շերմուկ գնալ, Ավետիս Ամուճան հնարավորություն ստեղծելու համար ոչինչ չխնայեց:

Գուվար Քորոյի անպտուղ մնալը ջարդուփշուր էր անում Ավետիս Ամուճայի երիկմարդությունը:

Բայց շերմուկն էլ չօգնեց:

Գուվար Քորոն մնաց անպտուղ, իսկ Ավետիս Ամուճան մինչև վերջն էլ համառեց կնոշը քժշկին ցոյց տալու:

Նամուսս սիսախը շիմ դրեր, ասում էր նա:

Երեխա ունեցող կանայք, սակայն, երանի էին տալիս Գուվար Քորոյին:

Երնեկ քրզի, ասում էին նրան, շոշուխ-մոջուխ չունիս, շալդ քաշե գլուխդ, ուր կուզես նե՛ հոն գնա օ՛խ...

Բայց Գուվար Քորոյին այրում էր զավակ ունենալու մորմոքը, մանավանդ նրան համոզել էին, որ եթե երեխա ունենար, ամուսինը բոլորովին կփոխվեր, վրան կտաքնար և ոչ մի վեճ չէր լինի: Բռնում էր նա ուրիշների երեխաները, գրկում, շաքարեղեն տալիս և բուռն ցանկությամբ սեղմում կրծքին:

Ավետիս Ամուսան երբ տեսնում էր կնոջը ուրիշ երեխաներ սիրելիս, ասում էր.

Ուրիշների փիճերը ի՞նչ կգրկես, կսիրես, ջանը՞մ:

Երբ Գուվար Քորոն չէր պատասխանում, այլ խեղճացած նայում էր Ավետիս Ամուսային, կարծես նրանից հայցելով մի զավակ, Ավետիս Ամուսան ավելացնում էր.

Ինչ էլ աղվոր է լակոտը...

Հա՛, աղվոր է, փամբող կրլմանի, շշնջում էր Գուվար Քորոն և գոգնոցի ծայրով սրբում արցունքու աշքերը:

Տարիներն անցնում էին, Ավետիս Ամուսայի և Գուվար Քորոյի հարաբերությունները չէին փոխվում, կոհիվները շարունակվում էին, բայց արդեն սովորական դարձան, դարձան մինչև անգամ զվարճախոսության և կատակի առարկա: Երբ կոհիվը վերջ էր գտնում, նրանք ծիծաղով սկսում էին հիշել, թե կոհիվն ինչպես սկսվեց, ի՞նչ վախճան ունեցավ դուն որ էսպես ըսիր, ես ոլ էսպես շուղաբ տվի և սկսում էին ծիծաղել, թե ով ավելի սուր պատասխան տվեց, ով տակ մնաց և ով՝ վրա:

Երբ Գուվար Քորոն հանդիպում էր հարևաններին, ասում էր.

Փեսիդ հետ բայրախ բացի, ելա դուրս:

Շատ անգամ Ավետիս Ամուսան շուկայից տուն վերադառնալուց հետո մոտենում էր Գուվար Քորոյին, թեղերի տակ մանր ժպտալով և ցածր ձայնով ասում.

Աղջի՛, կնի՛կ, ի՞նչ կ'ըսես, արադս խմեմ, վե՞րջը բայրախ բանամ, թե առաջ
բայրախ բանամ:

Գուվար Քորոն համաձայն էր, որ նախ և առաջ կովեն, վերջացնեն, հետո արադ
խմի:

Իսկ կովի առիթը պատրաստ էր:

Են շունը կինե՞ եկեր էր հոսիկ:

Հա՛:

Ոտքերը հլու-հլու կենիմ, անմիջապես գոռում էր Ավետիս Ամուճան:

Զա՛յնդ, փնթի՛:

Կինե էրիկմարդու ջուղար տվիր, շա՛ն աղջիկ:

Տարիքեդ ամշցիր:

Ամոթը կնկան համար է:

Մուրս զիխո՞ւդ...

Շատ մի՛ վովոա, արադս թե՛ր:

Գուվար Քորոն անմիջապես արադը բերում էր:

Իսկ ո՞վ էր շունը:

Դա Գուվար Քորոյի մի ազգականն էր, որ տարիներ առաջ Ավետիս Ամուճայի
խանութից մի նավթի աման էր գնել և փողը չէր վճարել: Չէր վճարել ոչ թե նրա
համար, որ չէր ուզել վճարել, այլ Գուվար Քորոն, առանց Ավետիս Ամուճայի
հետ խորհրդակցելու, ասել էր այդ ազգականին, թե՝ փեսադ էդ ամանը քըզի
հեղիյե կենե: Գուվար Քորոն այդ ասել էր ազգականին, բայց Ավետիս
Ամուճային հետագայում էլ չէր հայտնել և մինչև վերջն էլ շհայտնեց, իսկ

Ավետիս Ամուճան կարծել էր, որ «Էն շունը» փողը կերել էր:

Բ

Տարիներ և տարիներ անցան:

Երկուսի գլուխների վրա էլ բարակ ձյուն մաղվեց: Կոհվների սուր ծայրերն էլ մաշվեցին, տան մեջ շատ չնշին փոփոխություններ եղան . առաստաղի մի գերանը ճեղքվեց ու չորեց, լուսամուտներից մեկի ապակին կոտրվեց և ժամանակավորապես թուղթ փակցրին և ընկույզի միջուկով յուղոտեցին, հակառակ այն իրողության, որ Ավետիս Ամուճան, իբրև թիթեղագործ, ապակի անցկացնող էր: Երկու թթենու

մեջտեղում ինքնիրեն մի ծիրանի կուտ էր ընկել, բուսավ, աճեց և սկսեց պտուղ տալ:

Մի օր, երբ Գուվար Քորոն Ավետիս Ամուճայի առաջը մի աման հորի սառը ջրով լվացված ծիրան դրեց ուտելու հենց տան ետևում ինքնիրեն բուսած ծիրանի ծաղից, Ավետիս Ամուճան նորից հիշեցրեց կնոջն անպտուղ մնալը՝

Սա ծառին չափ ու չեղար, պտուղ մի չունեցար:

Նա հիշեցնում էր այդ այն ժամանակ, երբ կինը հիսունհինգը անց էր և ոչինչ չէր օգնի նրան զավակ ունենալու, ինչպես արմատից չորացած բույսը, որին չի կարող զարթեցնել կանաչահուր ոչ մի գարուն:

Գուվար Քորոն պատասխանեց նրան.

Մերեֆեթը էրիկմարդունն է, կնկանը չէ:

Ավետիս Ամուճայի հոգու վրա նորից իշավ թախիծը, ինչպես սև, ծանր ամպը՝ հողի վրա, նաև սուտ շլեմ արավ և շարունակեց.

Տղա մի ունենայի՛, դուդուկ առնեի՛, փշե՛ր... Բունկալ մի չունեցանք... Աստծո շիշին շուշուլ ծարը մրգի դպավ...

Գուվար Քորոն ավելի զգացվեց և լալով ու բարձրաձայն ասաց.

Թակը սրտին կախեի, դպրոց ճամփեի՝ առտրվները...

Զավակ չունենալու թախիծն Ավետիս Ամուճային ավելի ու ավելի սկսեց այրել, երբ տեսնում էր, որ իր հասակակից ծերունիները, հոգնած աշխատանքից, կամ քիչ էին աշխատում և կամ թողնում աշխատանքը, խանութները ծախում, համրիչը ձեռներին, գնում, նստում արեգդեմ պատերի տակը, և զրոյց անում հնից, հերիաքներ պատմում, և երբ ժամուն զանգը դողանջում էր, վեր էին կենում և գնում իրիկնային աղոթքի, որովհետև այդպիսիների որդիները մեծացած էին լինում, տանը տնտեսության ծանրությունը իրենց ուսերի վրա վերցրած և հայտարարած ծնողներին՝ «Դուք ըոահաք տունը նատեցեք, թեֆ ըրեք, ասրան տարի դուք աշխատեր եք, իհմա ըլ մենք կաշխատինք, միասին կուտենք»:

Գուվարն էլ իր կարգին գնում էր հարևանների մոտ և անպտղության մասին էր խոսում ու լաց լինում:

Քա՛, աղջի՛, ի՞նչ եղավ, որ լակոտ մի չկրցար ունենալ, հարց էին տալիս հարևանուիները:

Գուվար Քորոն պատասխանում էր.

Ես ի՞նչ գիտնամ անտերիս ի՞նչ եղավ...

Ավետիս Ամուճան ահա վարսուն և հինգ տարեկան էր, ամբողջովին սպիտակած, ստիպված էր ամեն առավոտ գնալ խանութ, թիթեղները ծալել, կլորացնել, ծեծել, փուրսը փշել և կլայել, որպեսզի ինքը և Գուվար Քորոն ապրեին:

Երբեմն այնքան կանուխ էր գնում, որպեսզի գործը ետ չմնա, Գուվար Քորոն ասում էր.

Մա՛րդ, ի՞նչ էսպես մութնուլուսուն կերթաս, դահա գելերը քաղաքեն չեն փախեր:

Գել մըլ ես, անկած մի՛ կախեր:

Վերջին տարիները, երբ Գուվար Քորոն տեսավ խանութի եկամուտը մի քիչ պակասեց, ինքն էլ որոշեց փող վաստակել: Այս մասին խոսեց Ավետիս Ամուճայի հետ:

Խենք-մենք մըլլիր, ի՞նչ տենես, ձեռքեդ ի՞նչ կուզա, հարց դրեց Ավետիս Ամուճան:

Խալի ու բուրդ տանիմ առուն, վլամ, ասաց Գուվար Քորոն:

Տեղդ ծանտըր նստիր, դահա վյուճյուտս տեղն է,— վերջացրեց Ավետիս Ամուճան:

Բայց Գուվար Քորոն չլսեց իր ամուսնուն, պարզապես խիղճը չտարավ, ծերունին շատ էր հոգնում: Նրանից գաղտնի մի քանի օր գորգ տարավ քաղաքի պոնկին հոսող մեծ առուն, լվաց և փող ստացավ, երկրորդ անգամ բուրդ վերցրեց և երկար ժամանակ թակելով, սպիտակացնելով և ազնվացնելով բուրդը, չղիմացավ առվի սառը հոսանքին, հիսուն և ութ տարեկան պառավը մրսեց, պառկեց մի քանի օր և մեռավ:

Այս մահը Ավետիս Ամուճայի վրա գրեթե ոչ մի ազդեցություն չարավ, մանավանդ՝ իր խոսքը չլսելու պատճառով էր եղել, հանգիստ և առանց արցունքի մի քանի ազգականների

ընկերակցությամբ տարավ գերեզմանոց, թաղեց և վերադարձավ: Սիրտ առնողները, երբ տունը լցվեցին, Ավետիս Ամուճան ինքը քաց արավ պահարանը, դուրս բերեց օղիի շիշը և իր ձեռքով լցրեց բաժակները, հրամցրեց բոլորին և ասաց.

Ե՛հ, աշխարհը է, կյա՛նք ըլ կա, մա՛հ ըլ կա:

Դրսում աշնան քամին էր սուրում, դեղնած և կարմրած տերևներն էին թափվում ծառերից: Գերեզմանոցում Գուվար Քորոյի թարմ հողակույտը մինչև երեկո ծածկվեց աշնան տերևներով:

Ավետիս Ամուճան, տանը նստած, սիրտ առնողների հետ գրույց էր անում, հին-հին քաներ պատմում և խմում օղին: Նրա մոտից դուրս եկողներն ասում էին.

Հետո ումուռեն չե:

Մի քանի ազգական կանայք մի քանի օր մնացին Ավետիս Ամուճայի տանը, այդպես էր սովորությունը, մեռելատիրոջը մի քանի օր մենակ չէին թողնում: Վերջին ազգականուիին հեռացավ Գուվար Ջորոյի քաղման ութերորդ օրը, և Ավետիս Ամուճան մնաց բոլորովին մենակ:

Առաջին գիշերը տարօրինակ թվաց մենակությունը, բայց ինքն իրեն մխիթարեց.

Սեպե քի՝ շերմուկ զացեր է, մտածեց և սովորականից մի քիչ ավելի օդի քաշեց, պառկեց և քնեց:

Առավոտյան, առաջին անգամ իր կյանքում, Ավետիս Ամուճան ավելն առավ և ավլեց աշնան դեղնած տերևները, որ քամին քշել, բերել դիզել էր տան ետևի դռան առաջը և դուռը դժվարությամբ էր բացվում:

Նա մինչև անգամ կարծեց, որ որևէ տարի այդպես բան չէր պատահել, միայն այս տարի է պատահել, նրա մտքիցն անգամ չանցավ, որ ամեն տարի Էլ միևնույնը պատահում էր, բայց Գուվար Ջորոն ավլում, մաքրում էր և երբ ինքը քնից զարթնում էր, չէր տեսնում:

Ավլեց տերևները, մաքրեց ճանապարհը, եկավ ներս, մի երկու օդի տնկեց և առանց նախաճաշի դուրս եկավ տնից դեպի խանութ:

Նախաճաշ չանելն Էլ նրան տարօրինակ թվաց, բայց Էլի մխիթարեց իրեն.

Սեպե քի՝ կոփվ ըրի, դուրս ելա:

Խանութի հարևանները անսովոր ոչինչ շնկատեցին նրա վրա: Ավետիս Ամուճան, սովորականին պես, ինչպես տարիներ և տարիներ, բարևեց հարևաններին, բաց արավ խանութը, ներս մտավ, կապեց կաշվե գոզնոցը, կրակ շինեց, նստեց և սկսեց ձևավորել թիթեղը:

Կեսօրի մոտ դիմացի մսազործը նոր մորթած ոչխար բերեց, կախ արավ և սկսեց աղաղակել.

Հե՛, հե՛, հե... ծախածս ոչխարի միս չէ, աղվընիկի միս է, աղվընիկի՞...

Ավետիս Ամուճան գլուխը բարձրացրեց՝ իսկապես թարմ և յուղոտ միս, վեր կացավ, զոգնոցը վրան, ականջներից թելով կապված ակնոցը քթին, մոտեցավ մսագործի խանութին և կախված ոչխարը տնտղելով և հիանալով ասաց.

Մըկե օհա մը կըյրե, տեսնամ:

Միսը թերեց խանութը, մի քիչ էլ աշխատեց, հետո վեր կացավ, խանութը փակեց և միսն առնելով՝ գնաց տուն:

Երբ բանալին խրեց կղպանքի ծակը, հանկարծ հիշեց՝ Գուվարը ներսը չէ:

Մտավ ներս, միսը դրեց սովորական տեղը, նստեց, մի քանի անգամ շորս կողմը նայեց և հանկարծ բարձրաձայն պոռաց.

Աղջի Գուվա՛ր . . .

Ո՛չ մի պատասխան:

Մի անգամ էլ պոռաց, բայց այս անգամ իր ձայնից սիրտը փլվեց և սկսեց լաց լինել: Լաց էր լինում Ավետիս Ամուճան մի կնոշ համար, որի հետ կես դարից մի քիչ պակաս կովել էր գրեթե ամեն օր:

Գուվա՛ր, աղջի՛, ո՞ւր ես զացեր, եկո՛, է՛...

Կարծես ուզում էր իրեն խոցել, ներքին զգացածն ասում էր բարձրաձայն, ազդվում էր ձայնից և լաց լինում:

Գուվա՛ր, քուզո՛ւմ, միս եմ թերեր, եփե՛, ուտեմ...

Որովհետև սովոր չէր լաց լինելու, անձոռնի կերպով հեկեկում էր և, խեղճացած, մենակ ու ծերացած, նայում էր լուտ պատերին և ասում.

Գուվա՛ր, անունդ սիրեմ, եկո՛, է՛, ո՞ւր զացիր...

Վեր կացավ, զնաց ներսի օդան, պահարանի ներքևի աչքից հանեց Գուվար Քորոյի շալ գոտին, մոտեցրեց քթին, հոտ քաշեց և երկար հեկեկաց:

Հետո բերած միսը թողեց դրած տեղը, դուրս եկավ տնից, փակեց դուռը, զնաց նորից շուկա, խանոթ շհասած, փոից մի հաց վերցրեց, մի քանի քայլ հեռու գտնված մի կրպակից ձիթապտուղ գնեց, զնաց խանոթ, բերած հացն ու ձիթապտուղը դրեց թիթեղի մի մաքուր թերթի վրա և սկսեց ուտել՝ լուս արցունք թափելով հացի և ձիթապտուղի վրա:

Հարևան խանոթապանը՝ Թումուճան Ախապար, մոտեցավ նրան, չնշմարեց, որ Ավետիս Ամուճան լուս լաց էր լինում և ծամում հացը, ասաց.

Ե՞հ, լուսահոգին չիկա, հիմա խանոթը կճաշես:

Ավետիս Ամուճան ուզեց խոսել, բայց շրթունքները կարկամեցին, ջանաց զսպել իրեն, բայց չկարողացավ և, կես ծամած հացը բերանում, սկսեց բարձրաձայն լաց լինել:

Թումուճան Ախապարն էլ զգացվեց, երկու տարի առաջ նա էլ իր կինն էր կորցրել, միացավ լացին, բայց նրա լացը մեղմ էր, ժամանակը մաշել էր մորմոքի սրությունը: Ավետիս Ամուճան ձեռքը գրպանը տարավ թաշկինակը վերցնելու համար, բայց չկար: Լացով և հեկեկալով ասաց.

Դահա հեշ չէր եղեր՝ մենդիլ չունենայի, լուսահոգին միշտ ճեպս կդներ հատ մը, Թումուճան Ախապար:

Երկարեց, կաշվե գոգնոցը քաշեց և դրանով սրբեց արցունքով ողողված քիթը, հետո հարցրեց հարևանին.

Դուն ըլ հետք կկովեի՞ր:

Ե՞հ, աշխարհը էր, բազի բազի կ'ըլլեր:

Ես աստուծու օրը բայրախ կբանայի:

Մինչև հարևանի հեռանալը Էլ շխոսեց, միայն լաց եղավ:

Չանցավ մի շաբաթ, տունն ամբողջովին և հիմնովին կերպարանափոխվեց, կեղտոտվեց, քոլոր իրերի վրա թանձր փոշի նստեց, սպիտակեղենները դեղնեցին, ո՞վ պիտի լվանար, ինքն էր լվանում, պատերից և առաստաղից շանչուներ կախվեցին, ինքն էր կերակուր եփում, շատ պարզ կերակուրներ, որ ամեն մի մարդ Էլ կարող է եփել, ամաններն օրերով չէր լվանում, թղթով սրբում էր և նորից գործածում:

Գուվար Քորոն ահավոր դատարկություն էր թողել տան մեջ և Ավետիս Ամուճայի հոգում:

Քանի օրերն անցան, Ավետիս Ամուճայի թախիծն այնքան խորացավ, նա Գուվար Քորոյին փնտրում էր այնպես, ինչպես մայր թռչունը՝ իր կորցրած ծիստին, անընդհատ ման էր զալիս փոքրիկ տարածություն ունեցող իր տան մեջ, մենակ, և բարձրաձայն աղաղակում.

Գուվա՛ր, աղջի՛ Գուվար, ո՞ւր գացիր, եկո՛, Է՛, եկո՛...

Գրեթե ամեն երեկո բաց էր անում Գուվար Քորոյի սնդուկը, դուրս էր բերում շորերը, քսում երեսին և լաց լինում: Լացը վերածվում էր դառը ողբի, երբ հիշում էր, թե ո՞ր շորը հագած օրը ինչ բանի մասին կոհվ էր եղել:

Գուվա՛ր, քրզի կ'ըսիմ, նորե՛ն եկո, հետս կոհվ ըրե՛, աշքս քոռնա՛ բան չեմ ըսեր. եկո՛, Է՛, եկո՛..., կանչում էր Ավետիս Ամուճան:

Հաջորդող ձմռան հիվանդացավ:

Գիշերը բաց էր մնացել, մրսել էր: Ոչ ոք չկար, որ մի բաժակ ջուր տար: Հազիվ կարողացավ վեր կենալ, պահարանից օղի վերցրեց մարմինը շփելու և տաքացնելու: Մարմնի ամեն տեղը մի կերպ քսեց, բայց կոնակը շկարողացավ, մարմնի այն մասը, որ ամենից շատ էր կոտրատվում և ցավում: Ավետիս Ամուճան խեղճացած նայեց տարածության մեջ և կանչեց:

Գուվա՛ր, ելի՛ր, մեջքս արադ քսե՛, մսեր իմ...

Այն մարդը, որ Գուվարի ողջության, երբ նրա մասին խոսք էր լինում, նեղանում էր, թե՝ ուրիշ խոսելիք չունիք, այժմ ինքը հանդիպած քարեկամին, ազգականին, ծանոթին և խանութի հարևաններին խոսում էր լուսահոգիի մասին: Թվում էր նրա առաքինությունները, մինչև անգամ նրա թերությունները ներկայացնելով իբրև առաքինություններ:

Հաճախ ուրախությամբ հիշում էր.

Լուսահոգիի հետ օր մը անանկ կոիվ ըրի, անանկ կոիվ ըրի, արար աշխարհը թող ու դուման բռնեց:

Ամենափոքրիկ դեպքն անգամ հիշեցնում էր նրան մեռած կնոջը:

Երբ տան հաստ և խոպոտ արլորը մի թևը գետինն ավլելով՝ դառնում էր հավերից մեկի շուրջը, Ավետիս Ամուճան շշնջում էր.

Կտեսնաս՝ խորոգը հավ ունի, ես չունիմ:

Թթի առաջին հատիկը և առաջին ծիրանը բերանը դնելիս հիշում էր Գուվար Քորոյին, և արցունքը չէր թողնում, որ հալալ կուլ տա:

Մի անգամ հիշեց, որ տարիներ, տարիներ առաջ Գուվար Քորոն նրան առաջարկել էր գնալ լուսանկարչի մոտ և միասին պատկերը քաշել և ինքը մերժել էր՝ համարելով դա ամոթ քան: Քրքրեց պահարանը, գտավ Գուվար Քորոյի աղջկության մի նկարը, իր երիտասարդության նկարի հետ միասին տարավ լուսանկարչին և խնդրեց, որ միացնի իրար և մեծացնի: Երբ այդ նկարը տուն բերեց, կախեց պատից, նայեց երկար և ասաց.

Մեռար, զացիր՝ հետո միացանք, Գուվա՛րս...

Բոլորն ապշեցին, չէին հավատում, երբ լուր տարածվեց, որ Ավետիս Ամուճան գնացել է գերեզմանց և Գուվար Քորոյի վրա երկար, կուշտուկուր լաց է եղել:

Ավետիս Ամուճան մնացել էր մենակ այս աշխարհում, մենակ, ծերացած և լրված, մխիթարական ո՛չ մի կետ չէր գտնում իր կյանքում, հույսի և

ուրախության ո՞չ մի առկայժ չեր պլառում ծերության մութ հորիզոնի վրա:

Մի գիշեր պահարանից օդի վերցնելիս աչքին կպավ մի փոքրիկ ծրար պահարանի անկյունում: Որոշեց բաց շանել: «Լուսահոգին դրած կ'ըլի, թող մնա», մտածեց և փակեց պահարանի դուռը:

Բայց քննելուց առաջ նորից միտքն ընկավ ծրարը, վեր կացավ, դողդողալով վերցրեց, բերեց լամպի մոտ և բաց արավ: Ավետիս Ամուճան երբ տեսավ բովանդակությունը, սկսեց ողբալ բարձրաձայն.

Գուվա՛րս, ես քու հոգուն դուրբան ըլլիմ, լեզուս չորնա՛ր, աչքս քոռնա՛ր...

Խփում էր ծնկներին Ավետիս Ամուճան և ողբում՝ կարծես նոր էր մեռել կինը և դազաղը դրված էր առաջը:

Ծրարի մեջ գտել էր մի տեսակ ծաղիկ, որ հրաշալի դարման է հազի համար և շատ դժվարությամբ է ձեռք բերվում: Գուվար Քորոն ընկել էր սարուանը, հավաքել էր այդ ծաղիկը, չորացրել, որպեսզի Ավետիս Ամուճան ձմեռը խսի և շհազա: Այդ ծրարը Գուվար Քորոյի վերջին հոգատարությունն էր ամուսնու համար:

Գուվա՛ր, մատնե՛րդ սիրեմ, աս ծաղիկը ինտո՞ր ժողվեցիր...

Ո՛չ որ չկար, որ մի քանի մխիթարական խոսք ասեր, ծրարը հեռացներ աչքիցը և հանգստացներ, մենակ էր, նայում էր չորացած ծաղիկներին, ինտ քաշում և հեկեկում:

Գ

Մի առավոտ Ավետիս Ամուճան խանութը բաց անելիս նկատեց, որ Թումուճան Ախպարի խանութը փակ է: Խանութի փակ լինելը տարօրինակ թվաց, որովհետև Թումուճան ախպարը միշտ իրենից առաջ էր խանութը բաց անում: Մինչև կեսօր սպասեց, Թումուճան Ախպարի խանութը չբացվեց:

Կերևա հիվընդցեր է, մտածեց Ավետիս Ամուճան:

Բայց մինչև իրիկուն պարզվեց, որ Թումուճան Ախարը խանութը չի բաց արել, որովհետև պսակվել է:

Վա՛յ, շունշանորդի՛, վա՛յ, քացականչեց Ավետիս Ամուճան, երբ առաջին անգամ լուրն ստացավ:

Ծո՛, մարդ կնիկ մը թաղե ու նորեն կարգվի՞... Ի՞նչ աշխարհը մնացինք:

Երկու օր հետո Թումուճան Ախարը եկավ խանութ:

Ի՞նչ ընեի, տանը մեջ մինակ՝ շվարիս հետ կխաղայի՛... — պատճառաբանեց Թումուճան Ախարը:

Ավետիս Ամուճան տարակուսանքով օրորեց գլուխը:

Այդ օրերից մեկում նա հանդիպեց մի ծանոթի: Ծանոթը տեսավ, որ Ավետիս Ամուճան շատ տխուր է, ասաց.

Ե՛, Ավետի՛ս Ամուճա, շատ մի՛ մտմտա, դուն ըլ արդեն ծեր ես, ասկեց ետքը կնիկն ի՞նչ տ'ենես:

Ավետիս Ամուճան պատասխանեց:

Ծո՛, սարսախ, կնիկը վարցունեն վերջը պետք է:

Հա՞:

Թումուճան Ախարը կճանչնա՞ս:

Հա՛, կճանչնամ:

Իշտե վարցունին վերջը կարգվավ մարդը:

Եթե էդպես է, դո՛ւն ըլ կարգվիր, կնիկը կնիկ է, խրատեց ծանոթը:

Ավետիս Ամուճան ցնցվեց.

Կարգվի՞մ:

Կարգվիր յա՞:

Նոր կնիկ քերիմ, հա՞:

Հա՞:

Ավետիս Ամուճային դուր եկավ այս խրատը, բայց երբ բաժանվեց և տուն գնաց, չկարողացավ մոռանալ: Մի քանի օր հետո նա նորից հանդիպեց նոյն ծանոթին փողոցում, կանգնեցրեց նրան և ասաց.

Գիտե՞ս, դուն զլխուս մեջը ճրագ վառեցիր:

Ծանոթը մոռացել էր, զլխի շընկավ:

Ի՞նչ կըսես, չի՞մ հասկնար:

Ըսիր քի՝ նորեն կարգվիր:

Հա յա՞՛, նորեն կըսիմ, նոր կնիկ ա՛ռ, նոր կնիկը ավելի քաղցր կ'ըլլի:

Ավելի քա՞ղցր:

Յա՞...

Երբ Ավետիս Ամուճան Թումուճան Ախապարին հարցրեց, թե՝

Նոր կնիկդ ինտո՞ր է:

Թումուճան Ախապարը պատասխանեց.

Շեքերի պես:

Ավետիս Ամուճայի մտքում մեխսվեց նորից ամուսնանալու գաղափարը: Դրանից հետո նա զգալապես աշխուժացավ: Երկար ժամանակ էր մորուքը չէր կտրել, գնաց և մարուր սափրվեց և նոր, չուխայից շալվար կարել տվեց, մեկմեկ

սրճարաններում սկսեց երևալ և կիրակի օրերն էլ՝ ժամի քակը:

Նրան հաճախ տեսնում էին քաղաքի Վարի քաղը: Սա բոլորովին անսովոր երևոյթ էր: Այդ քաղում նա ո՞չ ազգական ուներ, ո՞չ էլ քարեկամ:

Վարի քաղում մենակ, փոքրիկ և խարխուլ մի խրճիթում ապրում էր Թագուկ Տուտուն, մի այրի, որի ամուսնուն տարիներ, տարիներ առաջ Ավետիս Ամուսան ծանոթ էր եղել և պատահել էր մի քանի անգամ, որ Ավետիս Ամուսան նրա կոնց ձեռքից օդի էր խմել, երբ նրանք ապրում էին Վարի քաղում:

Ավետիս Ամուսայի Վարի քաղում քսվութելու, ինչպես ասում էին, պատճառը Թագուկ Տուտուն էր, որին տեսել էր ժամից դուրս գալիս և հիշել, որ նրա ամուսինն ահա մի քանի տարի է, որ չկա:

Վարի քաղում մեկ-երկու շաբաթ քսվութելուց հետո մի օր տեսավ Թագուկ Տուտունին խարխուլ խրճիթի դուռ շեմքին կանգնած, ձեռքերը ծալած և գոգնոցի տակով դրած փորի վրա:

Ավետիս Ամուսան մոտեցավ նրան և հարցրեց.

Հալըդ, վախտդ ինտո՞ր է:

Հալ ու վախտ կհարցնե՞ս, հալ ու վա՞խտ է մնացել, պատասխանեց Թագուկ Տուտուն և տիրորեն նայեց երկնքին, որ սկսել էր սևանալ անձրևով ծոցվորված ամպերով:

Արզն տի զա:

Թող զա, ի՞նչ զերեր:

Տեներնիս ծակերն ըլ ըիր ամեն մեկը, պատասխանեց Թագուկ Տուտուն, մատներով ցույց տալով կտորի ճեղքերի շափը:

Եղի հե՛շ, մեռնել է, ճա՞ր չիկա, ատոր ճարը կա, մեյ մը վեր ելլամ, նայիմ, ասաց
Ավետիս Ամուծան և ուղիղ քշեց դեպի կտորի աստիճանները: Մի ժամից ավելի
նա շարշարվեց, փակեց ճեղքերը, ոտներով կոխսկոտեց, ժրացրեց և իջավ ներքն,
երբ արդեն անձրևի խոշոր կաթիլները սկսել էին թափվել երկնքից:

Թագուկ Տուտուն, խորապես զգացված այս բարեկամությունից, թույլ չտվեց, որ
Ավետիս Ամուծան անմիջապես հեռանա, աթոռ տվեց, նստեցրեց և, բանալով
պահարանը, նրան երկու բաժակ օղի հրամցրեց:

Ավետիս Ամուծան երկար ժամանակ էր, ինչ կնոշ հետ
չէր խոսել, ուղղակի հեշտանք զգաց և ուզեց մի քիչ ավելի մնալ:

Կուզիմ քիչ մըլ կենալ, տեսնամ պիտի կաթե՞, թե չէ, ասաց և նայեց
առաստաղին:

Հա՛, աղեկ ըսիր, դուրսն ըլ արգել կշռու:

Եվ Ավետիս Ամուծան նրան ասաց,

Ե՛հ, Թագուկ Տուտու, ես ըլ, դուն ըլ էս աշխարհի մեջ մնացինք մինակ:

Քա, ի՞նչ կըսես...

Յա՛, Գուվարս մեռավ . . .

Եվ Թագուկ Տուտուն իր աչքերով տեսավ, որ այդ վարսուն և հինգ տարեկան
ծերունին, այդ կոպիտ մարդը մանկան նման լաց էր լինում իր մեռած կնոշ վրա:

Այդ իրողությունը խորը, խորը տպավորություն թողեց Թագուկ Տուտուի վրա և
ինքն էլ ձայնակցեց լացին:

Հաջորդ առավոտյան Թագուկ Տուտուն քոլոր հարևանուհիներին պատմեց դեպքը
և ասաց.

Կնկա բախտն էլ էն է, որ էրիկմարդուն առաջը մեռնի, ինքը չի լա մարդուն վրա,
մարդը լա իրեն վրա:

Այդ օրվանից Ավետիս Ամուճան հաճախ էր երևում Վարի թաղում և հատկապես Թագուկ Տուտուի խրճիթում:

Այն օրն անձրևը չէր կարողացել թափանցել Թագուկ Տուտուի կտուրը:

Հետ շպիտի թողում, որ կաթիլ մի վար զա, վճռականորեն ասաց Ավետիս Ամուճան:

Սադ ըլլիս, Ավետիս Ամուճա, պատասխանեց Թագուկ Տուտուն:

Երբ անձրևներից հետո ձյունը թափվեց, Ավետիս Ամուճան սկսեց զնալ և Թագուկ Տուտուի կտուրի ձյունը մաքրել:

Առաջին ձյունը երբ թափվեց և առավոտյան դեմ կտրվեց, Ավետիս Ամուճան զնաց Թագուկ Տուտուի տունը, առանց նրան լուր տալու բարձրացավ կտուրը, կտուրի աստիճանները դրսից էին, և սկսեց մաքրել ձյունը: Թագուկ Տուտուն դեռ չէր զարթնել, հենց Ավետիս Ամուճայի՝ կտուրի վրա զնալ-զալուց էլ զարթնեց:

Քա, վո՞վ է տեները ելեր, ձոնը կմաքրե, ասաց Թագուկ Տուտուն ինքնիրեն և դուրս ելավ:

Ե՛ս իմ, Թագուկ Տուտո՛ւ:

Քա՛, ի՞նչ նեղություն:

Ավետիս Ամուճան էլ չպատասխանեց և փայտե թիի կորը փորին դրած՝ քշեց ձյունը դեպի փողոցը:

Թագուկ Տուտուն ներս եկավ: Էլ նրա մեջ ո՛չ մի կասկած չմնաց, թե ինչ էր Ավետիս Ամուճայի միտքը: Երբ Թագուկ Տուտուն եկավ այդ եզրակացության՝ խորը ուրախություն զգաց, նրան պաշարեց մի այնպիսի զգացում, որ ամուսնու մեռնելուց հետո չէր ունեցել: Չհամբերեց, նորից դուրս եկավ և բարձր ձայնով կանչեց.

Ավետիս Ամուճա՛, Ավետիս Ամուճա՛...

Ավետիս Ամուճան նորից եկավ կտրի ծայրը, կանգնեց և ցուցադրական ձևով
քրտինքը սրբեց:

Ավետիս Ամուճա խալքսելեն ետքը վար եկո՛, բան մը պիտի ըսեմ:

Փե՛ք աղեկ, փե՛ք աղեկ, կուզամ:

Թագուկ Տուտուն պատրաստություն տեսավ, որ նրան նախաճաշ տա:

Քիչ անց Ավետիս Ամուճան հայտնվեց ներքևում:

Քա՛, շնորհակալ եմ, ընծի համար նեղություն քաշեցիր:

Բան մը չէ:

Թագուկը նորից նրան հրամցրեց երկու բաժակ օղի և ձվածեղ եփեց այս անգամ:

Նեղություն մի քաշեր, Թագուկ Տուտու:

Քա՛, նեղությունս ի՞նչ է, քըզի նման բարեկամի համար պարտականությունս է
զառնուկ մորթել, ամա չունիմ:

Մեկ խոսքդ հազար գառնուկ արժեն, Թագուկ Տուտու, շերմագին ասաց Ավետիս
Ամուճան:

Չյունը մաքրելու օրերից մեկում, ձմռան կեսերին, Ավետիս Ամուճան Թագուկ
Տուտուի առաջ բաց արավ իր սիրտը:

Եվ ձմռան կեսերին Թագուկ Տուտուն տանտեղ որոնող մի մարդու ծախեց իր
խրճիթը, ինքն էլ փոխադրվեց Ավետիս Ամուճայի տունը, իքրև օրինավոր կինը՝
եկեղեցիով թագ ու պսակ եղած:

Թե Ավետիս Ամուճան ինչպես վերջացրեց այդ հարցը, ո՞չ որ չիմացավ:

Ավետիս Ամուճայի համար սկսվեց նոր մի կյանք, ինչպես գիշերից հետո
լուսաբացը, աշխույժ, ոգևորված և ուրախ:

Աշխարհըն աղեկ քան է եղեր, ես չէի գիտեր, ասում էր նա բոլորին:

Մի քանի օրվա ինքացրում Թագուկ Տուտուն վերականգնեց իին տունը, մաքրեց, դարսեց, լվաց, արդուկեց, կարկատեց: Տան ամեն մի առարկան սկսեց ծիծաղել, ինչպես առաջ, ամաններն ստացան իրենց նախկին փայլը:

Ամա՞ն, Թագուկս, հոգուդ դուրբան ըլլիմ, դուն էզիյեթ մի՛ քաշեր, ե՛ս կենիմ:

Եվ շտապում էր նա օգնելու Թագուկ Տուտուին, չքողնելով որ, գեթ իր ներկայության, ամենաքերև իրն անգամ վերցնի և տեղափոխի, այն մարդը, որ կես դարից քիչ պակաս ապրել էր մի ուրիշ կնոջ հետ և, ինչպես ասում են, մատը մատին չէր թարխել:

Նրա թախիծին ծանոթները երբ հանդիպում էին նրան և չիմանալով, որ ամուսնացել է, զարմանում էին՝ տեսնելով նրա փոփոխությունը, հարց էին տալիս.

Ի՞նչ եղավ, որ էսպես...

Չե՛ս ըսեր՝ կարգված:

Հա՞: Ինտո՞ք է:

Խայմախի պես:

Ավետիս Ամուսան, թեև զգալիորեն կզած, քայց կարծես թոշկոտում էր, այնքան բարձր տրամադրության մեջ էր:

Երբ Թագուկ Տուտուն օդին բերում էր, դնում Ավետիս Ամուսայի առաջը, նստում կողքին և ասում՝ «Անուշ ըրե», Ավետիս Ամուսան իրեն զգում էր երջանկության յոթերորդ երկնքում, աճապարում էր իր թևի տակի կակուդ բարձր վերցնել և դնել Թագուկ Տուտուի կողքին, որ վրան հենվի:

Կողերդ շցավի, մեղք ես, Թագուկս, շշնջում էր նա:

Եվ ակնարկելով բարձի բրդին, ավելացնում էր.

Լուսահոգին է չփխեր:

Հակառակ այնքան զուրգուրանքներին, Թագուկ Տուտուին դուր չէր զալիս, որ լուսահոգիի մասին մի բան էր ասում Ավետիս Ամուծան կամ որևէ առիթով հիշում էր նրան, թես ոչինչ չէր ասում և ճիգ էր թափում ոչինչ ցոյց չտար: Ժամանակի ընթացքում Ավետիս Ամուծան գլխի ընկալ և այլևս չհիշեց և չխսեց նրա մասին, և Գուվար Քորոն բոլորովին մոռացվեց այդ տանը:

Մի օր, գրեթե պատահաբար, Ավետիս Ամուծան հարցրեց Թագուկ Տուտուին,

Ինչո՞ւ անպտուղ մնացիր:

Թագուկ Տուտուն չկարողացավ անմիջապես պատասխանել, աչքերը թացացան և ապա արցունքի խոշոր կաթիլներ կախվեցին նրա կոպերից.

Լուսահոգին Ստամբուլ գացեր էր, կ'ըսեին քի' հիվնդցեր է, ի վերջո շշնչաց Թագուկ Տուտուն մոայլագույն թախիծով:

Ավետիս Ամուծան բռնեց նրա գլուխը և ասաց.

Ընծի ըռաստ գայի՛ք...

Թագուկ Տուտուի աչքերը պայծառացան:

Տղա մի, աղջիկ մի, Էվել չէ, շշնչաց նա:

Հա՛, յա՛, բացականչեց Ավետիս Ամուծան հպարտությամբ:

Մի օր Ավետիս Ամուծան տուն մտնելիս լսեց, որ Թագուկ Տուտուն ինքնիրեն գանգատվում էր. «Ես հավերն ոլ հոգիս հանեցին, քը՛շ, քը՛շ, քըշա՛ ա՛ ...»:

Այդ օրվանից Ավետիս Ամուծան սկսեց հավերը մեկիկ-մեկիկ մորթել: Տասն և հինգ օր նրանք ամեն օր հավ կերան, որպեսզի վերջացնեն:

Քա՛, մա՛րդ, ասում էր Թագուկ Տուտուն, մի՛ մորթեր, մեղք են:

Դո՞ւն մեղք ես, թե հավերջ, անոնց խե՛րն անիծեմ, ասաց Ավետիս Ամուճան:

Հարևան կանայք, տեսնելով Ավետիս Ամուճայի գուրզուրանքը նոր կնոշ հանդեալ և հիշելով Գուվար Քորոյին, ասում էին.

Անտե՛ր մնար Գուվարը, արևոտ օր չի տեսավ, հիմա կնկանը Թագուկ մըլ կըսե, Թագուկ մըլ քերն են կըյնի:

Եվ օրերը քոշում էին ուրախ:

Ավետիս Ամուճան այնքան երիտասարդություն էր զգում իր մեջ, որ խանութում մեկ աշխատանքի տեղը տասն էր անում:

Ժամանակի ընթացքում Թագուկ Տուտուն, որն սկզբում բավական տատանվել էր իր խրճիթը ծախելու և ճակատագիրը կապելու Ավետիս Ամուճայի հետ, գտավ, որ այդ չեշու և տափակ քթով, մազակալած ականջներով, մեծ քեղերով, ֆիզիկապես գրեթե այլանդակ մարդու մեջ կար շերմագին մի սիրտ:

Երբ Թագուկ Տուտուն ձավար կամ այլ բան փոռում էր կտուրը, որ չորանա, Ավետիս Ամուճան ժամերով նստում էր կտրի ծայրին, ծխում և հսկում, որ ճնճղուկներն ավերումներ չանեն: Եվ դա անում էր ուրախ սրտով, առանց ջղայնանալու: Իրերը շալակում էր, բարձրանում կտուրը, կտուրից վար քերում, էլի բարձրանում, էլի վար քերում, և՝ ո՛չ մի հոգնություն, ո՛չ մի սրտնեղություն:

Եթե պատահեր, որ Թագուկ Տուտուն բաժակը ջուր լցներ խմելու և մի ումա կուլ տալուց հետո կանգ առներ, թե՝ տաքացել է, Ավետիս Ամուճան անմիջապես ձեռքիցն առնում էր բաժակը և չէր թողնում, որ խմի.

Քիչ մը քերլեմիշ ըրե, երթամ բաժա ջուր քերիմ:

Չէ՛, թող խմիմ, ջեննե՛մ...

Չէ՛, երթամ քերիմ:

Եվ ծերունին վազում էր աղբյուր՝ մանրիկ քայլերով, ուրախ և աշխույժ, թարմ և սառը ջուր բերում, որ Թագուկը խմի:

Ես շրին պես երկար ըլլիս, մա՛րդ, ասում էր Թագուկ Տուտուն խմելուց և կոթալուց հետո:

Բերանդ պազմիմ, Թագո՞ւկս, քացականչում էր Ավետիս Ամուճան:

Շատ անգամ էր պատահում, որ Ավետիս Ամուճան ժամանակից առաջ խանութը փակեր և տուն վազեր:

Ո՞ւր էսպես, հարցնում էին խանութի հարևանները:

Երթամ տեսնամ կնիկս ի՞նչ կենե, հազար տարի է չիմ տեսեր, պատասխանում էր Ավետիս Ամուճան և շտապում դեպի տուն:

Հարևանները ետևից ծիծաղում էին և ասում.

Թամա՛ն խենթղցեր է:

Թագուկ Տուտուն, ամեն անգամ որ ցանկություն էր հայտնել այսինչ կամ այնինչ քանը լիներ՝ ուտեր, զղացել էր, որովհետև տարվա այդ եղանակին այդ քանը գրեթե անկարելի էր ճարել, քայց քավական էր, որ Թագուկ Տուտուն ցանկություն հայտներ ուտելու՝ Ավետիս Ամուճան անպայման պիտի գտներ: Նա խփում էր իր ծերացած գլուխը ամեն մի քարի, որպեսզի ճարի և իր Թագուկին կերցնի:

Ամա՛ն, մուրազը փորը շմնա, ասում էր Ավետիս Ամուճան:

Մի ձմեռ գիշեր, երբ երկուսը տաք քուրսիի շուրջը նստած՝ զրոյց էին անում, ինչպես եղավ, Թագուկ Տուտուի բերնիցը թռավ.

Ասմա խավող ըլլեր՝ ուտեինք:

Ավետիս Ամուճան դիտմամբ արձագանք չտվեց, որպեսզի Թագուկ Տուտուն արգելք չինի իր մտադրության: Քիչ անց նա վեր կացավ և սկսեց դուրս գնալ:

Քա՛, ո՞ւր:

Ոտաց ճամփա:

Քա՛, ես ըլ... Ել շշարունակեց Թագուկը, այն մտահոգությամբ, որ Ավետիս
Ամուճայի միտքը բան չգցի:

Ավետիս Ամուճան դուրս եկավ փողոց, որպեսզի գնա խաղող գտնի: Դրսում
քամին, սառնաշունչ և դաժան, ոռնում էր, հեռագրական թելերը սուլում էին, և
բարձր շոր բարդիները խոնարհվում էին կես մեջքով և ուղղվում:

Ավետիս Ամուճան ուղղակի դիմեց քուրքերի թաղը, որովհետև միայն քուրքերն
ասմա խաղող կպահեին: Ծեծեց մի դուռ: Երկու, երեք, չորս: Հինգերորդ դուռն
արձագանքեց՝ ո՞վ է:

Հիվանդ ունիմ, կմեռնի, խավող կուզե, աղաչեց Ավետիս Ամուճան:

Բաց արին դուռը, տվին խաղողը:

Տուն մտնելիս Ավետիս Ամուճայի բեղերից լուլաներ էին
կախվել: Թագուկ Տուտուն ուրախության արցունքներով փաթաթվեց նրա վզովը և
ասաց.

Քա՛, ո՞ւր զացիր, կարծեցի քի կինե աշխըրքի մեջ մինակ մնացի:

Գացի ասմա խաղող բերի, որ ուտես, Թագո՛ւկս, ասաց Ավետիս Ամուճան և
հպարտությամբ խաղողը դրեց նրա առաջը:

Քա՛, բացականչեց Թագուկ Տուտուն:

Զմուն կեսգիշերին, փորքիկ խրճիթի մի սենյակում, լամպի աղոտ լույսի տակ,
ծաղկում էր մի սեր, որ ավելի խորն էր, քան որևէ երիտասարդ զույգի սերը:

Երբ Ավետիս Ամուճան փորձեց ձեռքով պոկել բեղերի սառույցի կտորները,
Թագուկ Տուտուն չթողեց.

Բեղերդ կցավի, քիչ մի բերլեմիշ ըրե,, կլկի:

Ավետիս Ամուճան ականջ չկախեց, պոկեց սառույցը, թաշկինակով չորացրեց բեղը և ասաց.

Կե՛ր, տեսնամ:

Դո՛ւն ըլ կեր:

Հըլա դո՛ւն կեր:

Ավետիս Ամուճան անսահման իրծվանքով դիտում էր Թագուկին, որ սմբած, բայց շաքարի պես քաղցրացած խաղողի հատիկները հատիկ-հատիկ դնում էր բերանը, ծամում:

Քեֆդ եկա՞վ, Թագու՞կս, ի վերջո հարցրեց Ավետիս Ամուճան:

Են Էլ ինչպե՞ս...

Ավետիս Ամուճան մոտեցավ նրան, մի ձեռքը դրավ նրա գլխի ետևը, մյուս ձեռքով բռնեց և վեր բարձրացրեց ալեխառն մազերի մի փնջիկ և ասաց.

Աս մազը կա՞յ յա, աս մազը քսան տարեկան աղջկան մազերի հետ չեմ փոխեր, կե՛ր, Թագու՞կս, կե՛ր:

Երբ Թագուկ Տուտուն խաղողը կերավ և վերջացրեց՝ ի տրիտուր Ավետիս Ամուճայի հերոսական սիրո, զգուշության համար չորս կողմը նայելով, որպեսզի ոչ ոք չլսի, ասաց.

Աս զիշեր ծոցդ գամ...

Դ

Կյանքի դաժան օրենքը, սակայն, չթողեց, որ այս ծերունիները սպիտակ մազերից հետո նորից ծաղկեին, ինչպես գարունն էր ծաղկում՝ սևանային նրանց մազերը, կնճիռներն անհետանային, մեջքերն ուղղվեին և աչքերը, պայծառացած, թարթեին կանաչ դաշտերի և կակաչներով վառվող արտերի վրա:

Թագուկ Տուտուն հիվանդացավ, հազում էր սաստիկ, հազը երբ քոներ, աղիքները դուրս էին թափվում:

Հերի'մ էֆենդի, աղաջում էր Ավետիս Ամուճան, ճար մի ըրե՛, փրկե մեկ հատիկս, քու եսիրդ ըլլիմ:

Բայց ո՞չ մի ճար շեղավ:

Գարնան սկզբին, երբ ուտենին հազիվ էր կանաչ ոստեր տվել, Թագուկ Տուտուն փակեց իր աչքերն ընդմիշտ:

Վերջին անգամ նա ասաց Ավետիս Ամուճային, զարմանալիորեն պայծառացած, խոշորացած աչքերը հառելով նրան.

Մա՛րդ, դուն ըլ ետևես եկո՛, աշխարքի մեջ մինակ մի՛ մնար:

Խորտակվեց փիրուզյա և աստղերով ծածկված զմբեթը Ավետիս Ամուճայի սպիտակած գլխի վրա:

Նորից հավաքվեցին ազգականներ և ծանոթներ, վերցրին Թագուկ Տուտուի դագաղը և շտկվեցին դեպի հին գերեզմանոցը:

Մինչև գերեզմանոց Ավետիս Ամուճան ձեռքը դրել էր Թագուկ Տուտուի սառը ճակատի վրա, լաց էր լինում և ասում.

Ո՞ւր կերթաս, ընծի մինա՞կ կթողուս:

Մարդիկ զարմանում էին, թե ինչո՞ւ մի ծերունու այդքան վիշտ պիտի պատճառեր մի պառավի մահը:

Երբ դագաղը դրին փորված փոսից գոյացած հողակույտի վրա, Ավետիս Ամուճան կռացավ դագաղի վրա, բարձր լաց եղավ և ասաց.

Թագուկ, Գուվարին բարև ըրե՛, ասոր, վաղը ե՛ս ըլ կուզամ, Թագուկ, իլք բահարի ծաղի՛կս...

Արցունքը խեղդեց ծերունու կոկորդը, չկարողացավ շարունակել:

Դագաղը իջեցրին փոսը և սկսեցին հողը լցնել:

Ավետիս Ամուճան էլ չկարողացավ նայել, ետ քաշվեց, աչքերը հառեց երկնքին, ինչոր շշնջաց դողդոջուն շրթունքներով, ապա աչքին զարկավ Գուվար Քորոյի գերեզմանը, որ գտնվում էր հիսուն քայլ հեռու, նայեց, նայեց և սկսեց քայլել դեպի նրան: Գնաց, շորեց Գուվար Քորոյի հողակույտի վրա, արցունքի մի նոր ուղիս ողողեց նրա աչքերն ու հոգին, և ասաց.

Թագո՛ւկս ըլ մեռավ, Գուվա՛ր, իրարու աղեկ նայեցեք՝ մինչև ես ըլ գամ:

Մինչ այդ հուղարկավորներն անտարբեր էին, թաղում էին մի պառավ կին, քայց երբ Ավետիս Ամուճան գնաց և սկսեց ողբը շարունակել Գուվար Քորոյի հողակույտի վրա, բոլորի աչքերն էլ խոնավացան:

Երբ տուն բերին Ավետիս Ամուճային, տանն ավելի ողբագին շարունակեց լացը և ասաց.

Աշխարհի մեջ մինակ երկու գերեզման ունիմ, ուրիշ քան չունիմ...

1934 թ.